

Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivayetler -Küleynî'nin el-Kâfî'sinin Usûl Bölümü Özelinde-

Common Narrations in the Ahl al-Sunnah and Shî'a -Specific to Usûl al-Kâfî for Kulaynî-

Ayşe Nur Aslan¹

*Bu makale, 21.10.2022 tarihinde tamamlanan "Ehl-i sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivayetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî Adlı Eserinin Usûl Bölümü Örneği" başlıklı doktora tezi esas alınarak yazılmıştır (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, İstanbul, 2022). Ancak müşterek rivayetlerin geçiş süreci incelenirken tezin sınırlarıyla yetinilmemiştir. Nitekim tezin ilgili bölümünde rivayet geçişleri temsil gücü yüksek 14 hadis özelinde incelenmiştir. Bu makalede ise tespit edilen 406 müşterek rivayetin tamamı dikkate alınmış ve isnadlarındaki 76 ortak râviden hareketle hadis rivayetindeki Sünnî-Şîi etkileşimi ele alınmıştır.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ayşe Nur Aslan (Dr. Öğr. Üyesi),
Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Giresun, Türkiye
E-posta: aisenurduman@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1347-434X

Başvuru/Submitted: 23.02.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested:
25.07.2024
Son Revizyon/Last Revision Received:
31.07.2024
Kabul/Accepted: 01.08.2024

Atıf/Citation: Aslan, Ayşe Nur. Common Narrations in the Ahl al-Sunnah and Shî'a -Specific to Usûl al-Kâfî for Kulaynî-. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 14/2, (Eylül 2024): 413-435.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2024.1442108>

ÖZ

Sünnî ve Şîi literatürdeki müşterek rivayetler, hadis tarihinin erken dönemleri hakkında bilgi veren önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu rivayetlerin isnadlarındaki râviler Sünnî ve Şîi ricâl eserlerinden eş zamanlı olarak okunduğunda, iki ekolün ders halkaları arasındaki bilgi intikallerinin ne zaman, nerede ve kimler aracılığıyla gerçekleştiğine dair çıkarımlar yapılabilmektedir. Bununla birlikte müşterek rivayetlerin isnadları, muhaddislerin ders halkalarının hangi dönemde hem Sünnî hem de Şîi eğilimli râvilerin katılımına açık olduğunu belirlemeye ve iki ekolün hadis meclislerinin tamamen ayrılarak müstakilleştiği dönemi tespit etmeye imkân tanımaktadır. Ayrıca müşterek rivayetlerin metinleri Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ittifak ettiği konuları ve rivayet geçişlerinden sonra hadislerin mezhebî görüşler çerçevesinde nasıl değişebildiğini göstermektedir. Bu makalede, bahsi geçen konular Şîi âlim Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî* isimli eserinin Usûl bölümünde tespit edilen 406 müşterek rivayet özelinde ele alınmıştır. İsnad ve metinleri incelendiğinde bu hadislerin ağırlıklı olarak ahlak konularında yoğunluk kazandığı, 2./8. asır boyunca büyük oranda Küfe'deki zayıf râviler tarafından bir ekolün ders halkasından diğerine intikal ettiği, Şîi halkalara geçişinden sonra ise özellikle imâmet ve sahâbe gibi iki ekolün ihtilaf ettiği konulardaki hadislerin metinlerinde anlamlı tasarrufların meydana geldiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnî Hadis, Şîi Hadis, Sünnî-Şîi Etkileşimi, Müşterek Rivayet, Ortak Râvi, Rivayet Geçiş

ABSTRACT

Common narrations in the Sunnî and Shî'ite literature are important sources of information about the early periods of hadith history. When the narrators who transmitted these hadiths are researched from the Sunnî and Shî'ite rijâl books, it is possible to make inferences about when, where, and through whom the transfer of information between the hadith circles of the two schools took place. The chains of these hadiths also enable us to determine when a scholar's hadith circle was open to the participation of both Sunnî and Shî'ite-oriented narrators and when the hadith circles of the two schools became independent. The texts of the common narrations reveal

on which issues the Ahl al-Sunnah and Shī'a agreed and how the hadiths could change within the framework of sectarian views. In this article, the mentioned issues are discussed specifically in the context of 406 common narrations determined in the Usûl al-Kāfi for Kulaynī. Upon examining the isnads and texts, it has been established that the prevalent narrations were transmitted from one scholarly circle to another by unreliable narrators in Kūfah during the 2nd/8th century. It was also observed that significant alterations took place in the texts of the hadiths, particularly in relation to contentious topics such as the imāmate and the Companions.

Keywords: Hadith, Sunnī Hadith, Shī'ī Hadith, Sunnī-Shī'ī Interaction, Common Narration, Common Narrator, Hadith Transition

EXTENDED ABSTRACT

Islamic science literature on Ahl al-Sunna and Shī'a was formed depending on sectarian doctrines. It is possible to follow this clearly through hadith sources. When we look at the Shī'ite hadith works, we see that, unlike the Ahl al-Sunna, the words of the Imāms are also accepted as hadith. On the other hand, unlike Shī'a, according to Sunnī thought, the Companions played an important role in transmitting hadith. When the chains of Sunnī and Shī'ite narrations are examined, these two basic differences are clearly observed. Although Sunnī and Shī'ite scholars adopt different methods on many issues, such as the acceptance, rejection, and authenticity criteria of narrations, there is a group of common narrations in the hadith literature of the two schools.

These narrations are very important because they reveal the issues on which the schools agreed upon and the size of this alliance. However, more importantly, these narrations provide information about the early periods of hadith history. At this point, the common narrators in both Sunnī and Shī'ite isnāds of common narrations rise to prominence. Because it is possible to obtain information about the hadith transitions between the two schools based on the evaluations of Sunnī and Shī'ite scholars regarding common narrators. The texts of common narrations are also important in terms of revealing whether the hadiths were changed within the framework of sectarian views. This article aims to show what proportions of common narrations exist in the hadith sources of Ahl al-Sunna and Shī'a, and on which hadiths these two schools agree and differ from each other. Additionally, the article will show how, where, when, and through whom narrations are transferred between Ahl al-Sunna and Shī'a.

In recent times, there have been studies examining common narrations. The most important of these studies are the books prepared by Taqrīb al-Madhāib projects operating in Egypt and Kuwait to bring the two schools closer to each other. Common hadiths in these studies are narrations about a subject in both Sunnī and Shī'ite literature. Therefore, it is not possible to accurately make evaluations of the common narrations in the hadith works of the two schools based on these works. In these studies, there is no discussion of how common narrations were transferred from one school's hadith circle to another.

Unlike previous studies, this article investigates hadiths with similar texts in the books of Sunnī and Shī'ite scholars, specifically focusing itself to Usûl section of Kulaynī's *al-Kāfi*. In this study, it was determined that 406 out of 3798 hadiths were found to be common. This

shows that the common narrations in the hadith sources of the two schools are around 10%. In addition, it was observed that the common narrations were mainly about hadiths regarding morality. Another issue discussed in this paper is the isnād characteristics of common narrations. The most important element in the chains is the common narrators, as they are connected to the scientific circles of Ahl al-Sunna and Shī'a. Because of the information about the common narrators in both Sunnī and Shī'ite rijāl works, it is possible to make inferences about the period and region in which these people participated in the narration activity. Essentially, this gives an idea about when, where, and through which names individuals the transfer of information between Sunnī and Shī'ite circles occurred. However, the biographical material about common narrators also provides information about the period when a hadith scholar's circle was open to narrators from both schools. Based on these details about common narrators, it is possible to determine when the hadith circles of the two schools separated from each other or gained independent identity.

Finally, this article provides information about the textual features of common hadiths. When the texts of these narrations were examined, it was observed that there were no serious textual differences between the Sunnī and Shī'ite texts. However, this situation changes, especially regarding critical issues for Ahl al-Sunna and Shī'a, such as imāmate and walāyah. Significant changes such as addition and reduction occurs in the texts of these narrations that are the subjects of the Sunnī and Shī'ite conflict. As a result, it has been determined that common narrations were transferred from one school circle to another in the 2nd/8th century. The transfer of hadiths between Sunnī and Shī'ite circles mainly occurred in Kūfah. According to this research, the people who transferred these hadiths from one circle to another are Shī'ite-oriented, weak, liar, unknown, and crypto narrators.

Giriş

Ehl-i sünnet ve Şîa, farklı bir gerçeklik algısı ve dünya görüşüne sahip olmaları bakımından İslam coğrafyasında iki ayrı dünyayı temsil etmektedir. Pek çok konuda farklı görüşleri benimseyen bu iki ekol arasındaki ayrımın en fazla hissedildiği alanlardan biri hadis ilmidir. İmamların söz ve fiillerini hadisin tanımına dâhil eden, rivayetlerin sonraki nesillere aktarımında önemli bir rolü bulunan sahâbe nakillerini büyük oranda reddeden, râvinin güvenilirliği için iman şartı getirip Sünnî¹ olmayı onun cerhini gerektiren bir ilke olarak benimseyen Şîa, mezhebî görüşlerine uygun bir hadis metodolojisi inşa etmiştir. Muhtemelen bu sebeple iki ekolün hadis anlayışına dair en dikkat çeken konu Sünnî ve Şîî literatürdeki müşterek rivayetlerdir.

Sünnî ve Şîî âlimlerin kitaplarındaki müşterek rivayetler iki açıdan önemli ve dikkate değerdir. Öncelikle bu hadisler, Ehl-i sünnet ve Şîa arasında asırlardır süregelen ihtilafa karşın iki ekolün ne oranda ve hangi konularda örtüştüğü hakkında fikir verir. Ancak daha da önemlisi bu rivayetler Sünnî ve Şîî hadis tarihinin ilk dönemlerindeki nakil faaliyetlerine dair çıkarımlar yapmaya imkân tanır. Zira müşterek rivayetlerin isnad ve metinlerinden yola çıkarak Şîa'nın henüz mezhebe dönüşmediği dönemlerde bu ekole mensup râviler ile Ehl-i hadis arasındaki rivayet ilişkisinin keyfiyeti hakkında bilgi edinilebilir.

Müşterek rivayetler, özellikle Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ittifak ettiği konular hakkında fikir vermesi bakımından çeşitli çalışmalarda derlenmiştir. Bu çalışmaların neredeyse tamamı Sünnî-Şîî birlikteliğini gerçekleştirmek amacıyla faaliyetler yürüten Takrîbü'l-Mezâhib projeleri tarafından hazırlanmıştır. Ancak Takrîbü'l-Mezâhib yazarları çalışmalarında bir konuya dair hem Sünnî hem de Şîî literatürdeki hadislere yer vermiştir. Dolayısıyla bu çalışmalarda rivayetlerin metinleri değil, konuları müştereklik göstermektedir. Müşterek rivayetlerin makale düzeyinde konu edildiği bazı çalışmalarda ise bu rivayetlerin iki ekolün kaynaklarında nasıl yer alabildiği sorusuna cevap aranmamış, yani rivayetlerin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişleri incelenmemiştir. Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki bilgi geçişlerinin tarihlendirilmesine değinen bazı çalışmalar varsa da bunlar müşterek rivayetler özelinde değildir.²

Bu makalede, 4./10. asırdaki Şîî hadis âlimlerinden Küleynî'nin (ö. 329/941) kaleme aldığı *el-Kâfî*'nin Usûl bölümünde yer alan ve günümüze ulaşmış “el-Mektebetü’ş-Şâmîle” gibi dijital programlardaki Sünnî hadis kaynaklarının tamamında taranarak metinleri bakımından müşterek olduğu belirlenen rivayetler konu edilecektir. Makalede ilk olarak müşterek rivayetlerin sayıları ve bunların konularına değinilecek, böylece Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hangi konularda ve ne oranda kesiştiği hakkında bilgi verilecektir. Ardından müşterek rivayetlerin başlıca

1 Aslında ilk dönemlerden itibaren Şîî ricâl eserlerinde Sünnî olmak cerh sebebi olarak zikredilmemiştir. Ancak Sünnî münekkithlerin Şîî râvileri bidat ehli olarak nitelmesi ve rivayetlerini reddetmesinin ardından mezhebin ricâl âlimleri de bir râvinin rivayetinin kabulü için iman şartı bağlamında Sünnî olmayı ret gerekçesi olarak zikretmişlerdir. Konunun detayları için bk. Peyman Ünügür, *İmâmiyye Şîâ'sında Cerh-Ta'dil ve Bir Cerh Sebebi Olarak Sünnîlik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 145-151.

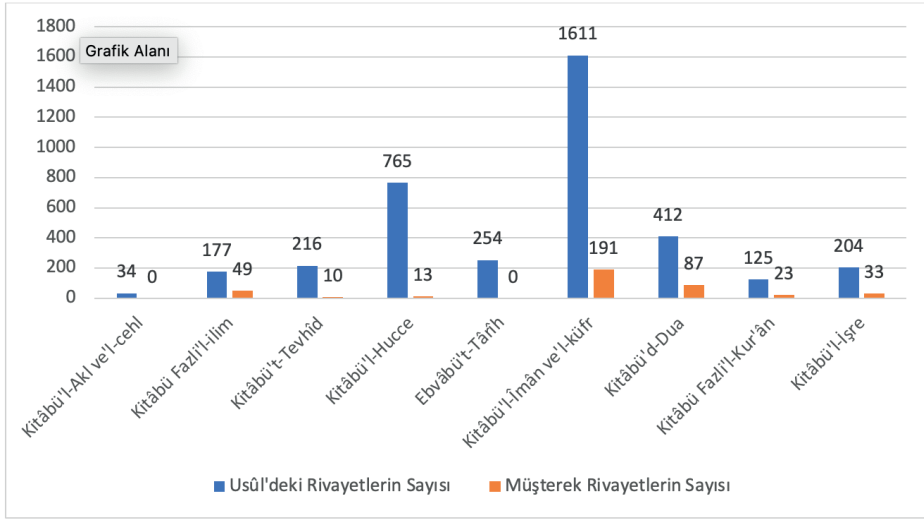
2 Müşterek rivayetler ile bunların Sünnî ve Şîî ilim halkaları arasındaki intikal süreçlerinin konu edildiği çalışmaların detaylı değerlendirmesi için bk. Ayşe Nur Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîî Etkileşimi* (İstanbul: İFAV, 2023), 22-38.

isnad özellikleri üzerinde durulacaktır. Müşterek rivayetlerin isnadları ise hadisin sıhhatini belirlemeye yönelik asli fonksiyonu dışında tarihî bir veri olarak ele alınacaktır. Bunun nedeni isnadlarda yer alan ve hem Ehl-i hadis'in hem de Şîa'nın ders halkalarıyla irtibatı bulunan ortak râvilerin dönemleri, bölgeleri ve niteliklerine dair bilgilerden hareketle müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçiş sürecine dair çıkarımlar yapılabilmesidir. Dolayısıyla makalede Sünnî ve Şîî tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde ortak râviler hakkındaki bilgiler esas alınarak bu hadislerin ne zaman, nerede ve kimler aracılığıyla bir ekolün ders meclisinden diğerine intikal ettiği belirlenecektir. Yine isnad verilerinden hareketle muhaddislerin ders halkalarının her iki ekolün katılımına da açık olduğu ve Şîî eğilimli râvilerin sadece kendi meclislerindeki nakil faaliyetine katılmaya başladığı dönemin tespiti de yapılacaktır. Son olarak müşterek rivayetlerin metin özelliklerine değinilecek, özellikle mezhebî doktrinlerin hadis metinlerindeki yansımaları gösterilecektir. Böylece makalede iki ekolün ittifak ettiği konular, bunların oranları, Sünnî ve Şîî hadis halkalarının müstakilleşmesi ile bu süreçteki rivayet geçişleri hakkında bilgi verilmesi hedeflenmektedir.

Müşterek Rivayetlerin Sayıları ve Konuları

el-Kâfi'nin Usûl kısmında 3798 hadis yer almaktadır. Bunların Sünnî hadis kaynaklarında yer alıp almadığını tespit etmek için yapılan taramada Usûl'deki 406 rivayetin müşterek olduğu belirlenmiştir.³ Sünnî hadis eserlerinde bire bir aynı lafızlarla veya manen rivayetten kaynaklı birtakım lafız farklılıklarıyla nakledilen bu müşterek rivayetlerin Usûl'ün bölümlerine göre dağılımı ise aşağıdaki grafikteki gibidir:

3 Usûl özelinde yapılan bu taramaya göre müşterek rivayetlerin oranı %10'dur. Bu oran Takribü'l-Mezâhib projeleri tarafından ileri sürülen müşterek rivayetlerin %90 civarında olduğu şeklindeki iddianın tam tersidir. İki oranın taban tabana zıt olması ve bunun nedenleri hakkında bk. Ayşe Nur Duman, "Hadis Alanındaki Takribü'l-Mezâhib Literatürünün Değerlendirilmesi", *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Haziran 2022), 97-108.

Grafik 1. Müşterek Rivayetlerin Sayıları ve Usûl'deki Bölümlere Göre Dağılımı

Müşterek rivayetlerin sayıca en fazla olduğu bölüm Kitâbü'l-Îmân'dır (191 rivayet).⁴ Bu bölümü Kitâbü'd-Dua (87 rivayet),⁵ Kitâbü'l-İlim⁶ (49 rivayet), Kitâbü'l-İşre⁷ (33 rivayet) ve Kitâbü Fazlî'l-Kur'ân⁸ (23 rivayet) takip eder. Müşterek rivayetlerin bu bölümlerde yoğunluk kazanmasının başlıca nedeni, ilgili başlıklarda Sünnî ve Şiî ihtilafına konu olmayan hadislerin yer almasıdır. Örneğin müşterek rivayetlerin en fazla olduğu Kitâbü'l-Îmân'da Müslümanların tamamı için geçerliliği olan ahlak ve züht konulu hadisler serdedilmiştir. Kitâbü'l-Hucce'deki⁹ 765 rivayetten sadece 13'ünün müşterek olması ve Ebvâbü't-Târih¹⁰ başlığında herhangi bir ortak hadisin tespit edilememesinin nedeni ise bu bölümlerin Sünnî-Şiî fikir ayrılığını yansıtan metinleri içermesidir. Zira Kitâbü'l-Hucce'de Şiî imâmet doktrinine dair hadisler, Ebvâbü't-Târih'te ise imamların hayatları hakkında Şiî paradigmayı destekleyen anlatılar yer alır. Sayıca en az müşterek rivayetin tespit edildiği bölüm Kitâbü't-Tevhîd'dir (10 rivayet). Bunun nedeni de mezkûr bölümde Allah'ın varlığı, birliği, isimleri gibi konulardaki nakillerin kaydedilmesi,¹¹ Sünnî kaynaklarda ise sıfat hadislerinin kısıtlı miktarda bulunmasıdır. Kitâbü'l-Akl ve'l-Cehl'de herhangi bir ortak hadisin bulunmayışı da ilgili bölümde aklın yaratılması gibi Sünnî hadis eserlerinde yer verilmeyen konulara dair hadislerin yer alması nedeniyledir.¹²

4 Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, *el-Kâfi* (Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 1428/2007), 2/5-255.

5 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/256-329.

6 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/16-96.

7 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/351-375.

8 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/330-350.

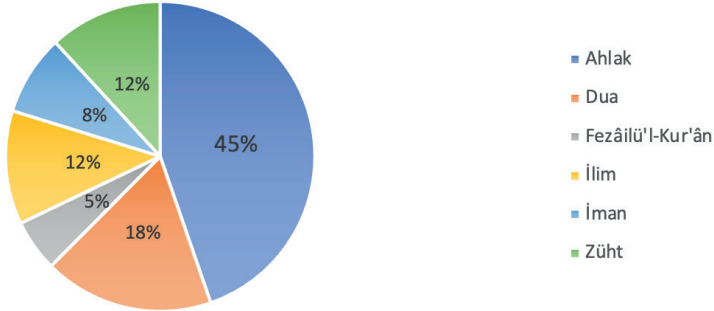
9 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/97-278.

10 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/278-352.

11 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/43-278.

12 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/5-15.

Müşterek rivayetlerin konuları ve bunların sayılarına değinmeden önce bu hadislerin konuları belirlenirken Küleynî'nin Usûl'deki tasnifine bağlı kalınmadığı belirtilmelidir. Bunun nedeni Kitâbü'l-İmân ve Kitâbü'l-İlim'de bariz şekilde görülen başlık-içerik uyumsuzluğuna eserin diğer bölümlerinde de rastlanmasıdır. Dolayısıyla kitaptaki bölümlendirmeden bağımsız olarak Usûl'deki müşterek hadisler konularına göre sınıflandırılmıştır. Bu yeni tasnife göre müşterek rivayetlerin ahlak, dua, züht, ilim, iman ve fezâilü'l-Kur'ân konularındaki hadisler olduğu belirlenmiştir.

Grafik 2. Müşterek Rivayetlerin Konuları ve Sayıları

Bu yeni tasnife göre müşterek rivayetler, ahlak konulu hadislerde yoğunluk kazanmıştır.¹³ Ahlak konulu 181 rivayette Müslümanların sahip olması ve sakınması gereken davranışlar ile onların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen normlardan bahsedilir.¹⁴ Müşterek rivayetlerin yoğunluk kazandığı ikinci konu dualardır (72 rivayet) ve bunlar duanın önem ve fazileti, belirli zamanlarda ya da belirli amaçlar doğrultusunda okunması tavsiye edilen dualar hakkındadır.¹⁵ Dua konulu hadislerin ardından züht (48 rivayet) ve ilim (48 rivayet) konulu rivayetler gelmektedir. Bu hadisler Allah korkusu, Allah'a itaat ve ibadet etme, günahlardan tövbe etme,¹⁶ ilim talebinin farz olması, ilmin fazileti ve ilimle amel etmenin gerekliliği gibi konuları ele alır.¹⁷ Müşterek rivayetlerin 34'ü ise iman konulu hadislerdir¹⁸ ve bunların önemli bir bölümü Şîî iman esaslarına dairdir. Örneğin bu hadisler imamların dereceleri, masum olmaları ve imamın cemaati üzerindeki hakları gibi konulardadır.¹⁹ Son olarak müşterek rivayetlerin 22'si Kur'ân'ın faziletinden bahsetmektedir.²⁰

13 Hüseyin el-Âmilî, Şîî ulemanın eserlerindeki Sünnî rivayetlerin âdâb ve öğüt gibi bağlamlarda kullandığını söyler. bk. Bekir Kuzudüşli, "İki Farklı Devlet İki Şîî Hadis Usulü", *Osmanlı'da İlm-i Hadis*, ed. Zekeriya Güler vd. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2021), 670-671.

14 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/57, 58, 62, 69, 76, 103, 178, 180, 197, 202, 351, 355.

15 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/256, 261-262, 270, 271, 272, 287, 288, 303, 304, 306-307.

16 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/168, 241, 276.

17 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/16, 18-19.

18 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/54, 56, 57, 59, 66, 84.

19 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/15-17, 101, 124, 142, 145, 235, 255.

20 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/333, 334, 335, 336, 338, 339.

Müşterek Rivayetlerin İsnadları

Müşterek rivayetlerin isnadları, bu hadislerin hangi râviler aracılığıyla nakledildiğini göstermesinin yanı sıra Sünnî ve Şîî ilim halkaları arasındaki rivayet geçişlerinin nasıl, ne zaman, nerede ve kimler vasıtasıyla gerçekleştiği, iki ekolün ders meclislerinin hangi dönemde ortak olduğu ve ayrılmanın ne zaman başladığı hakkında sunduğu bilgiler nedeniyle oldukça önemlidir. Dolayısıyla burada ilk olarak müşterek rivayetlerin isnad özellikleri hakkında bilgi verilecek, ardından bu hadislerin Sünnî ve Şîî ilim halkaları arasındaki geçişinin nasıl meydana geldiğine dair çıkarımlar yapılacaktır. Bu amaçla isnadlardaki ortak râviler²¹ belirlenerek bunların nakil faaliyetine katıldıkları dönem ve cerh-ta' dil âlimlerinin söz konusu şahıslar hakkındaki değerlendirmeleri üzerinde durulacaktır. Böylece iki ekol arasındaki bilgi geçişlerinin yaşandığı zaman dilimi, geçişte rol oynayan râvilerin nitelikleri, ders meclislerinin müstakilleşme süreci gösterilecektir.

Müşterek rivayetlerin isnadları incelendiğinde iki farklı yapı ile karşılaşmıştır: 1- İsnad ve metin birlikteliğine sahip olan müşterek rivayetler. 2- Farklı isnadlarla nakledilen müşterek rivayetler. İlk grupta Sünnî ve Şîî isnadlarda bir veya daha fazla râvinin ortak olduğu müşterek rivayetler vardır. Dolayısıyla bunlar hem Sünnî hem de Şîî halkalarda aynı râviler tarafından nakledilen hadislerdir. Usûl'de yer alan 406 müşterek rivayetten 14'ünde isnad ve metin birlikteliği söz konusudur. Bu hadislerin isnadlarındaki ortak râviler Esmâ bint Umeyys (ö. 40/661), Ebû İshak es-Sebîî (ö. 127/745), Ebû Hamza es-Sümâlî (ö. 148/765), Anbes b. Mahled el-Kâdî (ö. 180/796'dan sonra), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve İbn Âişe el-Basrî'dir (ö. 228/842-3). Bu râviler arasında ise Ebû Hamza es-Sümâlî öne çıkmaktadır. Zira Sümâlî isnad ve metin birlikteliği olan 14 rivayetten 7'sini nakletmektedir.²²

Müşterek rivayetlerin isnadlarında dikkat çeken ikinci özellik, neredeyse bütün hadislerin Sünnî ve Şîî literatürde birbirinden farklı tariklerle kaydedilmesidir. Müşterek rivayetlerin %97 gibi önemli bir bölümünü oluşturan ve iki ekolün kaynaklarında farklı isnadlarla kaydedilen 392 hadis kendi içerisinde dört ayrı isnad yapısına sahiptir: 1- *el-Kâfi*'de ortak râvilerin yer aldığı isnadlarla nakledilen rivayetler. 2- Sünnî literatürde ortak râvilerin yer aldığı isnadlarla kaydedilen rivayetler. 3- Sünnî isnadlarında Ehl-i beyt imamlarının yer aldığı rivayetler. 4- Sünnî ve Şîî isnadlarında sadece ekolün râvilerinin yer aldığı, birbirinden tamamen farklı râvilerin naklettiği rivayetler.

Farklı isnadlarla nakledilen 392 müşterek rivayetten 149'u *el-Kâfi*'de ortak râvilerin bulunduğu tariklerle kaydedilmiştir. Bu isnadlardaki 76 râvi Şîî ders meclislerinin yanı sıra Ehl-i hadis halkalarıyla da irtibatlıdır. Söz konusu râviler arasında öne çıkan isim İsmail b.

21 Müşterek rivayetlerin hem Sünnî hem de Şîî kaynaklardaki isnadlarında bulunan ya da her iki ekolün ricâl eserlerinde hakkında bilgi verilen şahıslar "ortak râvi" olarak nitelenir (Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîî Etkileşimi*, 39-40).

22 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/110; 2/70, 109, 111, 140, 240. Süfyân b. Uyeyne'nin naklettiği 3 rivayet için bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 1/29; 2/102, 129. Esmâ bint Umeyys, Ebû İshak es-Sebîî ve İbn Âişe el-Basrî'nin naklettiği birer hadis için bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 2/306; 2/175; 1/29.

Ebû Ziyâd es-Sekûnî'dir (ö. 171-180/707-716 arası). Sekûnî, Usûl'de ortak râvilerin yer aldığı isnadlarla kaydedilen 149 müşterek rivayetten 27'sini nakletmiştir.²³ Onu 18 rivayetle Ebû Hamza es-Sümâlî,²⁴ 17 rivayetle Hammâd b. İsa el-Cühenî²⁵ (ö. 208/824-5), 11 rivayetle Süleyman b. Dâvud eş-Şâzekûnî²⁶ (ö. 234/848) ve 10 rivayetle Zürâre b. A'yen²⁷ (ö. 150/767-8) takip eder.²⁸

Sünnî literatürde ortak râvilerin yer aldığı isnadlarla kaydedilen rivayetlerin sayısı 11'dir. Bu isnad özelliğine sahip müşterek rivayetleri nakleden râviler Hâris b. Abdullah el-A'ver (ö. 65/684),²⁹ Ebû İshak es-Sebî, Ebû Hamza es-Sümâlî³⁰ ve Fudayl b. İyâz et-Temîmî'dir (ö. 187/803).³¹ Bu râvilerden *el-Kâfî*'deki 12 müşterek rivayetten 7'sinin Sünnî isnadlarında yer alarak öne çıkan isim Ebû İshak es-Sebî'dir.³²

Farklı isnadlarla kaydedilen 62 müşterek rivayetin Sünnî isnadlarında Ehl-i beyt imamları vardır. Bunlardan 25'inin Sünnî tariklerinde Hz. Ali yer almaktadır. Dolayısıyla Sünnî isnadlarında Ehl-i beyt imamları bulunan rivayetlerin üçte biri Hz. Ali'den nakledilir.³³ Söz konusu hadislerin 21'i ise Sünnî literatürde birden çok Ehl-i beyt imamının yer aldığı³⁴ isnadlarla

23 Küleynî, *el-Kâfî*, 1/26, 131; 2/55, 75, 91, 96, 102, 178, 257, 336, 355-356.

24 Küleynî, *el-Kâfî*, 1/18; 2/15, 84, 125, 177, 189, 193, 272, 297, 306, 313.

25 Küleynî, *el-Kâfî*, 1/17, 18-19, 27, 130, 131; 2/256, 318.

26 Küleynî, *el-Kâfî*, 1/19, 26, 27; 2/82, 156, 179, 335.

27 Küleynî, *el-Kâfî*, 2/15, 40, 91, 180, 256-257, 370-371.

28 10'dan az isnadla yer alan ortak râviler ve rivayet sayıları şu şekildedir: Ebû Ubeyde el-Hazzâ (9), Ebû Cemile Mufaddal b. Ömer (8), Ebân b. Taglib (8), Câbir b. Yezid el-Cu'fi (8), Aşım b. Humeyd (7), Fudayl b. Yesâr (7), Rib'i b. Abdullah (7).

29 Küleynî, *el-Kâfî*, 2/251 – Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, nşr. Abdülalî Abdülhamid (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1423/2003), 13/152.

30 Ebû Hamza'nın naklettiği 2 hadis için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, 2/49 – Ebû Bekir Ahmed b. Mervân b. Muhammed ed-Dineverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-îlim*, nşr. Meşhûr b. Hasan Âlû Süleyman (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998), 3/202-203; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 3/139-140; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/98 – Humeyd b. Zencûye, *Emvâl*, thk. Şâkir Feyyâz (Riyâd: Merkezü'l-Melik Faysal li'd-Dürüs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1406/1986), 2/766; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Tark b. İvadullah – Abdülhasan b. İbrahim (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995).

31 Küleynî, *el-Kâfî*, 2/257 – Yahya b. el-Hüseyn eş-Şecerî, *Tertibü'l-emâlî*, nşr. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/59.

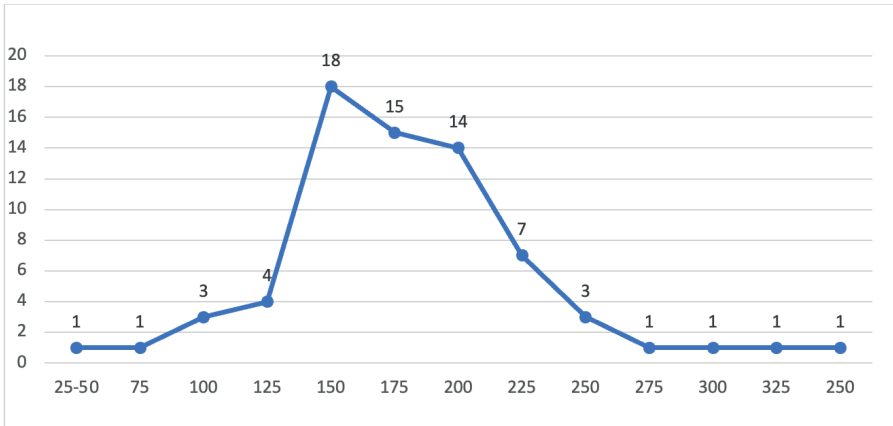
32 Sünnî isnadlarında Ebû İshak'ın yer aldığı nakiller için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, 1/124 – Muhammed b. Hüseyin el-Âcurrî, *eş-Şeria*, nşr. Abdullah b. Ömer (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 4/2096-7; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecid (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1983), 5/194; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/86; 4/174, 349-50; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/68 – Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâût – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 7/10-11, 121, 171.

33 Küleynî, *el-Kâfî*, 2/107 – Dârimî, *Sünen*, 3/1720-1721; Beyhakî, *Şuab*, 3/136-137; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/361 – Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/95-96; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1998), “Ebvâbü'l-Edeb”, 1; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/363 – Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannefi'l-ehâdisi ve'l-âsar*, nşr. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1999), 6/102.

34 Küleynî, *el-Kâfî*, 1/101 – Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 3/138-139; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/75 – Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/120; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/87-88 – Beyhakî, *Şuab*, 6/321-322; 12/355-356; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/94 – Şecerî, *Tertib*, 2/174-175; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/122 – Şecerî, *Tertib*, 2/247; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/145 – Muhammed b. Selâme el-Kuzâi, *Müsnedü's-Şihâb*, nşr. Hamdî Abdülmecid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986), 1/322; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/186 – Beyhakî, *Şuab*, 11/19-20.

kaydedilmiştir.³⁵ Buraya kadar isnadları hakkında bilgi verilen hadislerin dışındaki müşterek rivayetlerin tamamı ortak olmayan râviler vasıtasıyla nakledilmiştir. Bir diğer ifadeyle Usûl'deki 244 müşterek rivayet, Ehl-i hadis halkalarıyla herhangi bir şekilde bağlantısı olmayan Şîî râviler tarafından aktarılmıştır. Bu durum iki ekolün ders meclislerinin ortak olduğu 2./8. asırda Kûfe'deki bir grup Şîî râvinin sadece kendi halkalarında hadis naklettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Müşterek rivayetlerin geçiş süreci ve iki ekolün ilim halkalarının bağımsız bir yapıya dönüşmesi hakkında isnadlardaki ortak râvilerden hareketle çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Zira iki ekolün tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde ortak râviler hakkındaki bilgiler, rivayetlerin Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçişi, bunun ne zaman, nerede, kimler aracılığıyla gerçekleştiği ve bilgi intikallerinde rol oynayan râvilere dair değerlendirme yapmaya imkân tanır. Rivayet geçişlerinin ne zaman meydana geldiği ve iki ekolün hadis halkalarının müstakil bir kimlik kazandığı hakkında bilgi edinmek amacıyla 76 kişilik ortak râvi grubunun nakil faaliyetine katıldığı dönemler aşağıdaki grafikte 25'er yıllık³⁶ periyotlarla sunulmuştur.

Grafik 3. Ortak Râvilerin Dönemleri

Hicri 25-75 yılları arasında vefat eden ortak râvi sayısı 2'dir. Sahâbe dönemine denk gelen bu yıllarda henüz Şîî düşüncelerden ya da bir topluluk olarak Şîîlerden bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki rivayet geçişlerinin sahâbe döneminde başladığını ya da çok az olduğunu söylemek anakronik bir hata olacaktır. Bununla birlikte grafikteki verilere göre hicri 125 yılından itibaren ortak râvilerin sayısında önemli bir artış gözlenir ve onların en yoğun olduğu dönem 125-200 yılları arasındadır. Nitekim 76 ortak râviden

35 Sünnî isnadlarında imamların bulunduğu müşterek rivayetlerden 9'u Bâkır, 4'ü Zeynelâbidin, 3'ü Sâdık'tan nakledilmiştir.

36 Rivayet geçişleri ve Sünnî-Şîî halkaların müstakilleşme sürecinin ne zaman gerçekleştiğine dair daha net bilgiler sunacağı düşünüldüğü ortak râvilerin dönemlendirmesi 25 yıllık bir zaman aralığı esas alınarak yapılmıştır.

47'sinin vefat tarihi bu yıllara tekabül etmektedir. Ortak râvilerin vefatlarının hicri 125-200 yılları arasında yoğunluk kazanması, Sünnî ve Şîî hadis halkalarının bu dönemde ortak olduğunu ve ayrışmanın henüz başlamadığını gösterir.³⁷ Bu durum aynı zamanda 2./8. asırdaki muhaddislerin ders halkalarına hem Sünnî hem de Şîî eğilimli râvilerin katıldığına işaret eder. Râvilerin aynı halkalarda hadis dinlemesinin kaçınılmaz sonucu ise iki ekol arasındaki rivayet geçişlerinin en fazla bu dönemde gerçekleşmesidir.³⁸

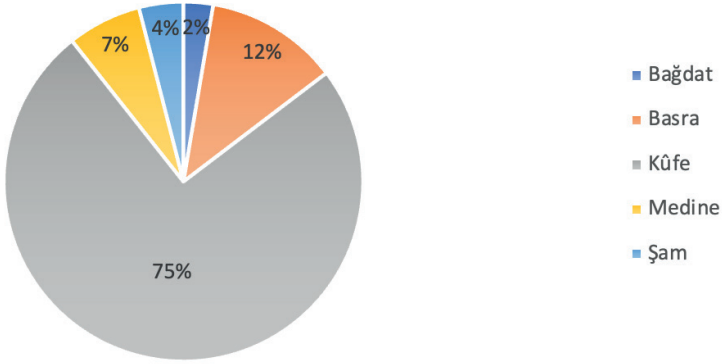
3./9. asrın başlarından itibaren ortak râvilerin sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Zira vefat tarihleri hicri 200-225 yıllarına denk gelen ortak râvilerin sayısı, 2./8. asrın son çeyreğine göre yarı yarıya azalmıştır. Bu durum 3./9. asrın başlarında Şîî râvilerin Ehl-i hadis halkalarından ayrılmaya ve iki ekolün ders meclislerinin müstakil bir kimlik kazanmamaya başladığını gösterir. Şîî râvilerin Ehl-i hadis halkalarından ayrılmaya başladığı ve kendi ders meclislerindeki nakil faaliyetlerine katıldığı bu dönemdeki rivayet geçişleri ise oldukça azdır.³⁹ Bu dönemden sonra ise hadis halkaları tamamen ayrılmış ve Şîî râviler ekolün ilim meclislerindeki nakil faaliyetlerine katılmıştır.

Ortak râviler hakkındaki bilgiler, rivayet geçişlerinin nerede meydana geldiği hakkında da bilgi verir. Ortak râvilerin nakil faaliyetine katıldıkları coğrafya aşağıdaki grafikte gösterildiği şekildedir:

37 Bu veriler, rivayet geçişlerinin tarihlendirmesini Şiilikle müttehem 207 râvî özelinde ele alan araştırmanın sonuçlarıyla da uyumludur. Mezkûr çalışmaya göre de Şiî eğilimli râvî sayısında hicri 125-200 seneleri arasında artış yaşanmış, sonraki yıllarda bu sayı giderek azalmıştır (Muhammed Enes Topgöl, “Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şiilik İthamları -Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme-”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/2 [Aralık 2018], 60).

38 Bu konu, örnek rivayetler üzerinden incelendiğinde de 2./8. asırdaki muhaddislerin ders halkalarının iki ekole açık olduğu ve bu dönemde yoğun olarak bilgi intikallerinin yaşandığı tespit edilmiştir (Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şiî Etkileşimi*, 91-145).

39 Bu çalışmanın sonuçlarından farklı olarak Topgöl, Sünnî ve Şiî hadis halkalarının hicri 190-200 yıllarında ayrılmaya başladığını (“Sünnî-Şiî İkilimine Farklı Bir Bakış”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 41 [Aralık 2018], 47), 3./9. asrın başlarında ise Şiî râvilerin kendi meclislerindeki nakil faaliyetiyle yetindiklerini söyler (“Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şiilik İthamları”, 60-61; *Erken Dönem Şiî Ricâl İlmî: Keşfi Örneği* [İstanbul: İFAV, 2015], 307, 446). Yine Kuzudişli de iki ekolün ders halkalarının 3./9. asrın başında tamamen ayrıldığını belirtmiştir (“Sünnî-Shî‘î Interaction in the Early Period -The Transition of the Chains of Ahl al Sunna to the Shî‘a-”, *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies* 6/1 [Haziran 2015], 11). Ancak ilgili tarihlere az da olsa Sünnî ve Şiî râvilerin etkileşim içerisinde buldukları tespit edilmiştir.

Grafik 4. Ortak Râvilerin Coğrafyaları

Ortak râvilerin yoğun olarak bulunduğu şehir Kûfe'dir. Nitekim 76 ortak râviden 56'sı, yani %75'i Kûfeli ya da el-Kûfi nisbesiyle anılacak kadar bu şehirde bulunmuş kimselerdir. Buna göre Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki rivayet geçişleri de en fazla Kûfe'de meydana gelmiştir.⁴⁰ Bilgi intikallerinin ağırlıklı olarak Kûfe'de gerçekleşmesi ise bu şehrin erken dönemden itibaren Şîîliğin merkezi olması⁴¹ ve Şîî eğilimli râvilerin ağırlıklı olarak burada yaşamasının bir sonucudur. Ortak râvilerin coğrafyalarına bakıldığında ikinci sırada Basra'nın yer aldığı görülür. Dolayısıyla Kûfe kadar öne çıkmasa da Basra'da da rivayet geçişleri meydana gelmiştir.⁴² Grafiğe göre Basra'nın ardından Medine gelir. Ancak Medine'de rivayet geçişlerinin gerçekleştiği bilinmemektedir.⁴³ Medine'nin üçüncü sırada öne çıkması muhtemelen Bâkır ve Sâdık gibi Şîî hadislerin en fazla kendilerine nispet edildiği imamların burada bulunmasıyla ilgilidir. Son olarak mezkûr üç şehri Şam ve Bağdat takip etmektedir. Bu da az da olsa bu şehirlerde Sünnî ve Şîî râviler arasında bilgi intikallerinin gerçekleştiğini gösterir.⁴⁴

Sünnî ve Şîî ricâl âlimlerinin ortak râviler hakkındaki değerlendirmeleri, rivayet geçişlerinde etkin olan şahısların râvi niteliklerini görmeye de imkân tanır. Nitekim iki ekolün ricâl âlimlerinin değerlendirmelerine göre rivayet geçişlerinde Şîî eğilimli, yalancı, meçhul râviler rol oynamıştır. Bunun yanında kripto râvi olarak isimlendirdiğimiz⁴⁵ kişilerin de rivayet geçişlerinde etkili olduğu görülmektedir. Ortak râviler arasında beklenildiği üzere Şîîliğin farklı dereceleriyle müttehem râvi grubu öne çıkmaktadır. Nitekim 76 ortak râviden 50'si Sünnî münekkittir

40 Kûfe hadis halkalarındaki rivayet geçişleri için bk. Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîî Etkileşimi*, 93-126.

41 Kûfe'nin Şîîliğin merkezi olması hakkında bk. Najam Haider, *The Origins of The Shî'a: Identity, Ritual, and Sacred Space in Eighth-Century Kūfah* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

42 Basra'daki rivayet geçişleri için bk. Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîî Etkileşimi*, 138-140.

43 Müşterek rivayetlerin isnad analizinin yapıldığı çalışmanın verilerine göre Medine'de Ehl-i sünnet'ten Şîa'ya ya da Şîa'dan Ehl-i sünnet'e geçtiği bilinen herhangi bir hadis yoktur. bk. Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîî Etkileşimi*, 93-145.

44 Şam'daki rivayet geçişleri için bk. Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîî Etkileşimi*, 162-167.

45 Kripto râviler, Sünnî ve Şîî hadis halkalarında kendini farklı kimlik bilgileriyle tanıtan şahıslardır. Mezkûr kavram ve kullanımı hakkında bk. Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîî Etkileşimi*, 40.

tarafından Şîî eğilimler taşıması nedeniyle tenkit edilmiştir. Bu râvilerden Ebân b. Tağlib el-Kûfî⁴⁶ (ö. 140/757), Ebû Hamza es-Sümâlî,⁴⁷ Cafer b. Süleyman ed-Dubâî⁴⁸ (ö. 178/794) ve İsmail b. Musa el-Fezârî⁴⁹ (ö. 245/859) gibi 18 isim ileri boyutta Şîî eğilimli, Râfîzî ve rec'at inancına sahip kimselerdir.

Ortak râviler arasında Şîî eğilimli râvilerin ardından hadis uydurmakla itham edilen isimler dikkat çekmektedir. 76 ortak râviden 22'sinin hadis uydurduğu ya da mevzu rivayetler naklettiği tespit edilmiştir.⁵⁰ Bu râvilerin bir kısmı Şîî, diğer bir kısmı ise Sünnî ricâl âlimlerine göre hadis uyduran isimlerdir. Örneğin Hammâd b. İsa el-Cühenî (ö. 208/824-5),⁵¹ Sedîr b. Hakîm es-Sayrafi⁵² (ö. 131-140/647-656 arası) ve Câbir b. Yezîd el-Cu'fi⁵³ Sünnî kaynaklarda yalancılıkla itham edilen râvilerdir. Diğer taraftan Ebû Cemîle Mufaddal b. Ömer/Salih⁵⁴ (ö. 171-180/707-716 arası) gibi bazı isimler Şîî ulemanın hadis uydurduğunu belirttiği, Sünnî münekkitlerin de zayıf kabul ettiği râvilerdir.⁵⁵ Bunların yanı sıra Süleyman eş-Şâzekûnî,⁵⁶ Muhammed b. Furât el-Kûfî⁵⁷ (ö. ?) ve Süleyman b. Amr en-Nehaî⁵⁸ (ö. ?) gibi bir grup râvi de her iki ekolün ricâl âlimlerine göre yalancıdır. Yine yalancılıkla itham edilen râviler arasında imamlar adına⁵⁹ ya da mezhebî görüşlerine uygun şekilde Ehl-i beyt'in fazileti ve sahâbenin mesâlibî hakkında hadis uydurduğu bilinen isimler de vardır.⁶⁰

Rivayet geçişlerinde rol oynayan 76 ortak râviden 13'ü hakkında meçhul değerlendirilmesi yapılmıştır. Ancak meçhul râvileri dikkat çekici kılan nokta sayıca fazla olmaları değil,

-
- 46 İbrahim b. Yakub el-Cüzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. Seyyid Subhî el-Bedrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.), 67.
- 47 Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Duafâi'l-kebir*, nşr. Abdülmüt'î Emin Kal'acı (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1404/1984), 1/172; Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Riyad: Dâru's-Sumay'î li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1420/2000), 1/206.
- 48 Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/97.
- 49 İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/150.
- 50 Kuzudışlı de iki ekol arasındaki bilgi intikallerinde zayıf ve hadis uydurmakla itham edilen râvilerin rol oynadığını söyler ("Sunni-Shi'i Interaction", 40).
- 51 İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb* (Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyyeti'l-Kâine, 1325/1908), 3/19.
- 52 Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/179.
- 53 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/246.
- 54 Râvi Şîî kaynaklarda Mufaddal b. Ömer, Sünnî literatürde Mufaddal b. Salih olarak kaydedilmiştir. bk. Muhammed b. Ömer el-Keşşî, *İhtiyârü Ma'rifeti'r-ricâl*, nşr. Cevâd el-Kayyûmî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1427/2006), 269-270; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, thk. Musa ez-Zencânî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1418/2005), 416. Krş. Ukaylî, *ed-Duafâ*, 4/241-2; Ebû Muhammed İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1373/1953), 8/316.
- 55 Ebû'l-Kâsım b. Ali el-Hûî, *Mu'cemü ricâlî'l-hadis ve tafsilü tabakâti'r-ruvât*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Necfe: Müessesetü'l-Hûî el-İslâmî, t.y.), 19/309-314. Krş. Ukaylî, *ed-Duafâ*, 4/241-242.
- 56 İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002), 4/143. Krş. Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, nşr. Muhammed Rıza el-Celâlî (Kum: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001), 65.
- 57 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/281. Krş. İbn Dâvud el-Hillî, *Kitâbü'r-Ricâl*, thk. Muhammed Sâdık (Necfe: Menşûrâtü'r-Rizâ, 1393/1972), 275.
- 58 İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/219. Krş. İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, 113.
- 59 İbn Dâvud, *Ricâl*, 275; Ebû Abdullah Şemsüddîn b. Osman ez-Zehbî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1383/1963), 3/550.
- 60 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/75-76; İbn Hacer, *Lisân*, 6/210.

onların bir ekolün hadis ve ricâl âlimleri tarafından tanınırken diğer ekolün âlimleri tarafından bilinmemesidir. Örneğin Abdurrahman b. Cüde b. el-Fezârî⁶¹ (ö. 110-120/728-738 arası), Mâlik b. A'yen el-Cühenî⁶² (ö. 148/765'ten sonra), İsmail b. Ebî Ziyâd es-Sekûnî⁶³, Dâvud b. Süleyman el-Kureşî⁶⁴ (ö. 203/819'dan sonra), İbrahim b. Muhammed es-Sekafî⁶⁵ (ö. 283/296-7), Fudayl b. Hadîc⁶⁶ (ö. ?), Harun b. el-Cehm b. Süveyd⁶⁷ (ö. ?) ve Salih b. Rezîn⁶⁸ (ö. ?) olmak üzere Sünnî münekkitlerin meçhul addettiği toplam 8 râvi hakkında Şîi ricâl kaynaklarında detaylı bilgiler verilir. Bununla birlikte İsa b. ed-Dahhâk⁶⁹ (ö. 161-170/697-706 arası), İsmail b. Ebân el-Verrâk⁷⁰ (ö. 216/831), Yahya b. Ukayl el-Basrî⁷¹ (ö. ?), Fudayl b. Abdülvehhâb el-Kûfî⁷² ve Sinan b. Harun el-Bürümî⁷³ sadece Şîi ulemanın hakkında meçhul hükmü verdiği râvilerdir. Anlaşıldığı kadarıyla meçhuller hakkındaki bu değerlendirmeler, râvinin Sünnî veya Şîi meclislerden birindeki rivayet faaliyetiyle daha fazla ilişkili olmasından, dolayısıyla diğer ekolün râvileri arasında şöhret bulmamasından kaynaklanmaktadır.⁷⁴

Bilgi intikallerinde rol oynayan râviler arasında en fazla dikkat çeken grup Sünnî ve Şîi hadis meclislerinde kendini farklı kimlik bilgileriyle tanıttığı ya da kimliğini gizlediği tespit edilen kripto râvilerdir. Kripto olduğu belirlenen 10 râvi genellikle Şîi ricâl eserlerinde birden fazla kimlik bilgisiyile kaydedilmiştir. Özellikle çağdaş dönem Şîi ricâl yazarları, bu şahıslar hakkındaki kimlik karmaşasını gidermek için ciddi gayret sarf ederler. Ancak onlar farklı kimlik kayıtlarının tek bir kişiye ait olduğu yönünde değerlendirme yapar ve bu râvilerin kimliklerini gizledikleri veya değiştirdikleri şeklinde bir kanaat belirtmezler. Diğer taraftan bu kişiler Sünnî kaynaklarda genellikle Şîi literatürdeki kayıtlardan sadece biri ile yer alırlar.

-
- 61 İbn Hacer, *Lisân*, 5/91. Krş. Ebû Cafer et-Tûsî, *Ricâlü'l-Tûsî*, thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1430/2010),75.
- 62 İbn Hacer, *Lisân*, 6/437. Krş. Keşşî, *Ma'rife*, 189; Tûsî, *Ricâl*, 145, 302.
- 63 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, 2/171. Krş. Ahmed b. Muhammed el-Berkî, *Ricâlü'l-Berkî*, nşr. Muhammed Ali el-Bağdâdî (Kum: Müessesetü'l-İmam Sadık, 1391/1970), 183; Necâşî, *Ricâl*, 26.
- 64 Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, nşr. Abdurrahman Muhammed (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966), 1/129. Krş. Necâşî, *Ricâl*, 157; Tûsî, *Ricâl*, 357.
- 65 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, 2/127; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkin*, thk. Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 1/50. Krş. Tûsî, *Ricâl*, 414; Necâşî, *Ricâl*, 17-18.
- 66 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, 7/72; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, 3/9. Krş. Ali en-Nemâzî eş-Şâhrûdî, *Müstedrekâtü ilmi'r-ricâl* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1426/2006), 6/221.
- 67 Ukaylî, *ed-Duafâ*, 4/363; İbn Hacer, *Lisân*, 8/303. Krş. Berkî, *Ricâl*, 194; Tûsî, *Ricâl*, 318.
- 68 İbn Hacer, *Takribü'l-Tehzîb*, nşr. Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed (Riyad: Dâru'l-Âsime li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1421/2004), 444. Krş. Necâşî, *Ricâl*, 199; Hüi, *Mu'cem*, 10/70.
- 69 Abdullah el-Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl fi ilmi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rıza el-Mâmekânî (Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-lhyâi't-Türâs, 1431/2011), 2/361. Krş. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, 6/279.
- 70 Mâmekânî, *Tenkîh*, 9/348. Krş. Cüzcanî, *Ahvâl*, 84; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/118.
- 71 Bassam Murtazâ, *Zübdetü'l-makâl min Mu'cemi'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Mahaccetî'l-Beyzâ, 1426/2005), 2/550. Krş. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, 9/176.
- 72 Murtaza, *Zübdetü'l-makâl*, 2/152. Krş. İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân (Haydarâdâb: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 9/9.
- 73 Mâmekânî, *Tenkîh*, 34/27. Krş. Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 2/171; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/449.
- 74 Meçhul râviler hakkında Şîi ricâl eserlerinden bilgi elde edilebileceğine dair değerlendirmeler için bk. Ebûbekir Sifil, "Sünnî Ricâl Kaynaklarındaki Boşlukların Doldurulmasında Şîi Ricâl Edebiyatının Önemi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1 (Haziran 2015), 25-28.

Örneğin kriptο olduğu tespit edilen râvilerden Ebû Ubeyde el-Hazzâ (ö. 150/767'den sonra) Şîî ricâl kaynaklarında beş farklı şekilde zikredilir.⁷⁵ Mezkûr râvi Sünnî literatürde ise sadece Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. el-Münzir kimliğiyle yer almaktadır.⁷⁶

Sünnî ve Şîî halkalarda kimliğini gizleyen bir diğer râvi Amr b. Ebi'l-Mikdâm'dır (ö. 172/788-9). Şîî ricâl eserlerinde bu râvi altı farklı kimlik bilgisiyle zikredilirken⁷⁷ Sünnî ricâl âlimleri onu sadece Amr b. Ebi'l-Mikdâm Sâbit b. Hüzmüz olarak kaydetmiştir.⁷⁸ Bahsi geöen iki râvi dışında Sevr b. Yezîd (ö. 172/788-9), Ebû Cemîle Mufaddal b. Ömer/Salih, Anbese el-Âbid ve Süleyman eş-Şâzekûnî de iki ekolün ders meclislerinde kimliğini farklı şekillerde tanıtan kriptο râvilerdir.⁷⁹ Bu râvilerin Sünnî ve Şîî hadis halkalarında kendilerini farklı kimliklerle tanıtmaları, onların iki ekolün ricâl âlimleri tarafından farklı kimlik bilgileriyle tanınmalarına neden olmuştur. Son olarak kriptο râvilerin en belirgin özelliği ise hadis uydurmakla itham edilmiş olmalarıdır. Anlaşıldığı kadarıyla onların yalana olan meyilleri, Sünnî ve Şîî halkalarda kimliklerini gizleme ya da değiştirme şeklinde kendini göstermiştir.

Müşterek Rivayetlerin Metinleri

Müşterek rivayetlerin metinleri, Sünnî ve Şîî literatürdeki hadislerin ne oranda örtüştüğü, lafız farklılıklarının manen rivayetten mi kaynaklandığı, bu nakillerde iki ekolün mezhebî görüşlerini yansıtan tasarrufların olup olmadığına dair fikir vermesi bakımından önemlidir. *el-Kâfi*'nin Usûl bölümü özelinde yapılan incelemede müşterek rivayetlerin büyük bir kısmının mana ile rivayetten kaynaklı farklılıklar içerdiği belirlenmiştir. Bununla birlikte bir grup müşterek rivayetin Sünnî kaynaklardaki metinlerinin aksine *el-Kâfi*'de Şîa'nın mezhebî kabullerine uygun ifadelerle nakledildiği görölmüştür.⁸⁰ Ortak hadislerin metinlerinde dikkat öeken bir diğer özellik de bazı hadislerin kısmen müştereklik göstermesidir. Aşağıda sırasıyla bu rivayetler hakkında bilgi verilecektir.

Usûl'deki 73 müşterek rivayet, Şîa'nın mezhebî görüşlerine uygun ifadelerle nakledilmiştir. Şîî karakter kazandığı tespit edilen bu hadislerin Usûl'ün bölümlerine göre dağılımı aşağıdaki grafikteki gibidir:

75 Tûsî, *Ricâl*, 135; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsâtü'l-akvâl fi ma'rifeti'r-ricâl*, nşr. Cevâd el-Kayyûmî (Kum: Neşru'l-Fekâhe, 1388/1964), 148-149; Necâşî, *Ricâl*, 173-174; Hûi, *Mu'cem*, 8/325, 323.

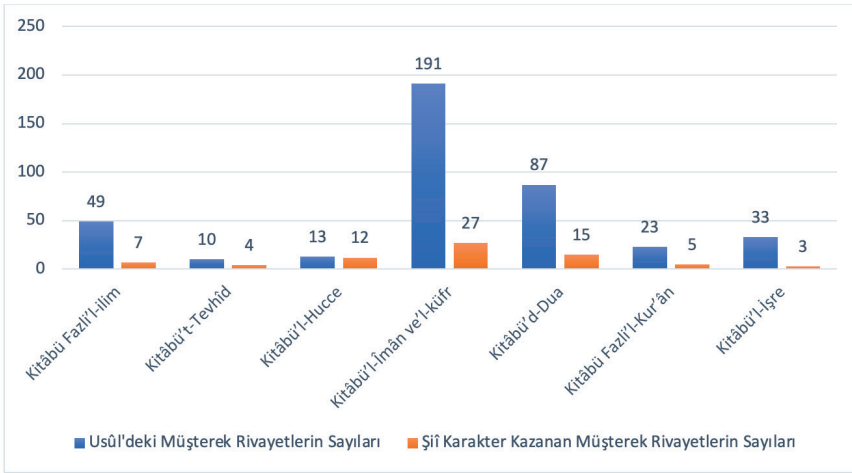
76 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, 3/545-546; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/74-79.

77 Tûsî, *Ricâl*, 141; İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, 111; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, 378; Mustafa b. el-Hüseyn et-Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, thk. Müessesetü Âli'l-beyt li-İhyâi't-Türâs (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt li-İhyâi't-Türâs, 1418/1998), 3/324; Hûi, *Mu'cem*, 14/141-142; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, 6/117.

78 İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/661; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, 6/223.

79 Konunun detayları için bk. Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîî Etkileşimi*, 56-57, 63-66, 172-174.

80 Bir hadisin veya anlatının Sünnî ve Şîî literatürde mezhebî ihtilaflardan kaynaklanan farklı metinlerle yer alabileceğine dair bk. Mehmet Kalaycı, "Şîilik-Sünnilik İlişkinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Mülahazalar", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (Aralık 2013), 305-306.

Grafik 5. Şîi Karakter Kazanan Müşterek Rivayetlerin Sayısı ve Bölümlere Göre Dağılımı

Oranları bakımından Şîi karakter kazanan müşterek rivayetlerin en fazla olduğu bölüm Kitâbü'l-Hucce'dir. İlgili bölümdeki 13 müşterek rivayetin 12'si Şîa'nın mezhebî görüşlerine uygun lafızlarla kaydedilmiştir. Bu özellikteki rivayetlerin en fazla Kitâbü'l-Hucce'de olması ise imâmet gibi mezhebin temel doktrinlerinin dayandığı hadislerin bu bölümde yer almasından kaynaklanmaktadır.

Sünnî literatürdeki metinlere nispetle bu rivayetlerin anlamlı ziyadeler, anlamlı hazifler, rol değişimleri ve anlam kaymaları olmak üzere dört farklı şekilde Şîi karakter ya da mezhebin görüşlerine uygun bir form kazandığı görülmektedir.⁸¹ Anlamlı ziyadelerle Şîi karakter kazandığı belirlenen müşterek rivayetler, Şîa'nın mezhebî görüşlerini vurgulayan ve Sünnî metinlerde bulunmayan bazı kritik ifadeler içermektedir. Bu rivayetlerin en dikkat çeken örneklerinden biri “Büniye'l-İslâm” hadisidir. Örneğin Sünnî kaynaklarda hadisteki beş ilkenin kelime-i şehâdet, namaz, zekât, oruç ve hac olduğu belirtilirken *el-Kâfi* rivayetinde, kelime-i şehâdetin yerine velâyet zikredilmiştir.⁸² Anlamlı ziyadelerle Şîi form kazanan hadislerle bir diğer örnek, kişinin sabah ve akşamları üç defa “Radîtu billâhi rabben ve bi'l-İslâmi dînen ve bi Muhammedin nebiyyen ve bi'l-Kur'âni belâğân ve bi Aliyyin imâmen” demesi durumunda kıyamet gününde kendisinden razı olunacağını anlatan nakildir. Bu rivayetin Sünnî metinlerine bakıldığında Hz. Ali'nin imametiyle ilgili ifadelerin yer almadığı görülür.⁸³

81 Bu konunun detayları için bk. Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîi Etkileşimi*, 75-81.

82 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/15-17. Krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/417; 9/484; 10/213; 31/550, 555; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh ve sünenihi ve eyyâmihi*, nşr. Züheyr b. Nâsir (y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2002), “Kitâbü'l-İmân”, 1; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kureyşî, *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar bi-nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Resûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), “Kitâbü'l-İmân”, 19, 20, 21; Tirmizî, “Ebvâbü'l-İmân”, 3.

83 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/288. Krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/302, 303, 304; 38/195, 196; İbn Mâce, *Sünenü İbn*

Bir grup müşterek rivayet anlamlı haziflerle Şîî karakter kazanmıştır. Bu nakillerin en dikkat çeken özelliği, Şîî metinlerden çıkarılan ifadelerin tamamının sahâbeyle ilgili olmasıdır. Özellikle sahâbe neslinin faziletine vurgu yapan ya da onları yücelten ifadeler hadislerden hafzedilmiştir. Sözelimi “Ümmetim arasında bidatler çıktığı ve ashâbıma sebb edildiği zaman bilen bildiğini söylesin. Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti bu [emre] uymayanların üzerinde olsun!” hadisi, *el-Kâfi*’de “ashâbıma sebb edildiği zaman” ifadeleri olmadan nakledilmiştir.⁸⁴ Yine “Sevabı kendisini sevindiren, günahı da kendisini üzen kimse mümindir.” hadisinde de sahâbenin önemine dair lafızlar hafzedilmiştir. Zira ilgili rivayetin Sünnî metinlerinde “Ashâbıma ikramda bulunun. Çünkü onlar sizin en hayırlılarınızdır. ...” cümleleri varken Şîî metinlerde bu ifadeler yer almamaktadır.⁸⁵

Rivayetlerin Şîî karakter kazanma yollarından bir diğeri rol değişimleridir.⁸⁶ Müşterek rivayetlerin metinleri incelendiğinde Sünnî kaynaklarda Hz. Peygamber’in sahâbilerle yaptığı konuşmaların, Usûl’de imam ve ashâbı arasındaki diyaloglar hâlinde nakledildiği tespit edilmiştir. Rivayete konu olan kişilerin rollerinde meydana gelen değişimlere örnek olarak Sünnî literatürde Hz. Peygamber ile Muâz b. Cebel (ö. 17/638), *el-Kâfi*’de ise Bâkır ile ashâbından Süleyman b. Hâlid (ö. ?) arasındaki şu konuşma örnek verilebilir:

“Süleyman b. Hâlid’in naklettiğine göre Bâkır ‘Size İslam’ın aslını, fer’ini ve zirvesini haber vereyim mi?’ dedi. Ben de ‘Canım sana feda olsun, evet!’ dedim. Bunun üzerine ‘Aslı namaz, fer’i zekât ve zirvesi de cihattır.’ dedi. Ardından ‘Dilersen sana hayır kapılarını da haber vereyim.’ dedi. Ben de ‘Canım sana feda olsun, evet!’ dedim. ‘Oruç, insanı cehennemden koruyan bir kalkandır, sadaka hataları giderir ve kişinin geceleyin kalkıp Allah’ı zikretmesi’ dedi, sonrasında ‘Onlar (gece namazı) için yataklarından kalkarlar...’ âyetini okudu.”⁸⁷

Müşterek rivayetlerden bir kısmı veli, imam, mevlâ gibi anlam kaymasına uğrayan bazı kavramlar içermesi bakımından Şîî karaktere sahiptir. Örneğin Usûl’de “Kim benim bir velimi aşağılarsa bana meydan okumuş, beni savaşmaya davet etmiş olur.” hadisinde “veli” ile imamlar kastedilmiştir. Sünnî kaynaklarda bu hadis *el-Kâfi*’deki gibi bir bağlama sahip olmadığı gibi veli kelimesi de imamlar için kullanılmamıştır.⁸⁸

Veli kavramının anlam kaymasına uğradığını gösteren bir diğer örnek “Kim peygamberlerin hayatına benzer bir hayat yaşamak, şehitlerin vefatı gibi ölmek, Allah Teâlâ’nın diktiği cennet bahçelerinde yaşamak isterse Ali’yi veli edinsin...” hadisidir.⁸⁹ Sünnî kaynaklardakinin aksine bu hadis *el-Kâfi*’de Allah Teâlâ’nın imamlarla birlikte olmayı farz kılması bağlamında

- Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru l-hyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1395/1975), “Ebvâbü’l-Dua”, 14.
- 84 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/32. Krş. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Hallâl, *es-Sünne*, nşr. Atıyye ez-Zehrânî (Riyâd: Dâru’r-Râye, 1410/1989), 3/494-495; Âcurrî, *eş-Şeria*, 5/2562-2563, 2497; Ebû Abdullah İbn Batta, *el-İbânetü’l-kübrâ*, nşr. Rıza Mu’tî v.dgr. (Riyâd: Dâru’r-Râye, ts.), 1/209.
- 85 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/141. Krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/268-269; Tirmizî, “Ebvâbü’l-Fiten”, 7.
- 86 Sünnî ve Şîî hadislerdeki bağlam değişimlerini inceleyen bir araştırma için bk. Topgül, “Sünnî-Şîî İkilimine Farklı Bir Bakış”, 45-83.
- 87 Küleynî, *el-Kâfi*, 2/18. Krş. İbn Mâce, “Ebvâbü’l-Fiten”, 12; Tirmizî, “Ebvâbü’l-İmân”, 8.
- 88 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/84. Krş. Dineverî, *el-Mücâlese*, 5/90-2; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/11; 8/318-319; Şecerî, *Tertîb*, 2/280.
- 89 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/124. Krş. Âcurrî, *eş-Şeria*, 4/2096-2097; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/86; 4/174, 349-350.

serdedilir. Zira bu hadiste Hz. Ali'yi veli edinmenin imâmet doktrini kapsamında ele alındığını, rivayetin devamında gelen ve Sünnî nakillerde bulunmayan "... ve ondan sonra gelen imamlara uysun" cümlesi de göstermektedir. Anlam kaymasına uğraması nedeniyle Şîî form kazanan nakillerdeki bir başka kavram "imam"dır. Sünnî nakillerde lider ve yönetici gibi anlamlara gelen bu kelime, Şîî rivayetlerde Ehl-i beyt imamları için kullanılmıştır. Örneğin "İmamı olmadan ölen kimse, cahiliye ölümüyle ölmüştür." hadisi buna örnektir.⁹⁰ Küleynî'nin söz konusu rivayete Kitâbü'l-Hucce'de yer vermesi de hadisteki imam kelimesi ile on iki imamın kastedildiğini göstermektedir.

Son olarak *el-Kâfî*'deki bir grup rivayetin kısmen müşterek olduğu tespit edilmiştir. Kısmen müşterek kavramı bir hadisin Sünnî ve Şîî literatürdeki metinlerinin birebir aynı olmasını değil, sadece belirli yerlerinin benzerlik göstermesini ifade etmektedir. Müşterek rivayetlerin %23'lük dilimini oluşturan 120 hadisin bu özelliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Kısmen müşterek rivayetlerden 68'i, Sünnî kaynaklarda daha detaylı metinlerle kaydedilmiştir. Bu rivayetlere örnek olarak Bâkır'dan nakledilen "Sana haram kıldığım şeylerden sakın ve insanların en takvalılarından biri ol!" hadisi gösterilebilir. Zira Sünnî kaynaklarda bu hadis "Allah'ın sana taksim ettiği şeye rıza göster ki insanların en zengini ol. Allah'ın sana farz kıldıklarını yerine getir ki insanların en âbidi ol. Allah'ın haram kıldıklarından sakın ve insanların en verâlılarından biri ol!" metniyle yer alır.⁹¹ Diğer taraftan 50 müşterek rivayetin *el-Kâfî*'deki metni Sünnî nakillerden daha detaylıdır. Örneğin "Allah Teâlâ bir kul hakkında hayır dilediği zaman onu dünyada zahit, dinde fakih kılar, kusurlarını görmesini sağlar."⁹² hadisi *el-Kâfî*'de aşağıdaki metinle yer alır:

"Abdullah b. el-Kâsım'ın naklettiğine göre Sâdık şöyle demiştir: 'Allah Teâlâ bir kul hakkında hayır dilediği zaman onu dünyada zahit, dinde fakih kılar, kusurlarını görmesini sağlar. Bunların kendisine verildiği kimseye dünya ve ahiretin en hayırlı (nimetleri) verilmiştir.' Ardından sözlerine şöyle devam etti: 'Kimse dünyada zühtten daha faziletli bir konuda hakkı talep etmesin. Züht, hak düşmanlarının talep ettikleri şeylerin zıttıdır.' Bunun üzerine 'Canım sana feda olsun!..' deyince 'Dikkat edin, çok sabreden kerim kimselerdendir. Onlar az sayıda gündür. Dikkat edin, dünyada zahit olmadığınız sürece imanın tadını bulmanız size haramdır.' diye mukabele etti."

Son olarak kısmen müşterek rivayetlerin 2'sinin Sünnî ve Şîî metinlerinin birbirinden daha detaylı olmadığı tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin kısmen müşterek vasfını kazanmalarının sebebi, hadisin belirli cümleleri ortaklık gösterirken geri kalan kısımlarında farklı konulardan bahsedilmesidir. Örneğin dualara sadece dört vakitte icabet edildiğini haber veren hadisteki zaman dilimleri Sünnî ve Şîî rivayetlerde farklılık gösterir.⁹³ Benzer şekilde çok gülmenin kalbi öldüreceğine dair rivayetin de Sünnî ve Şîî metinlerinin farklı bağlamlara sahip olduğu, birinde bulunan ifadelerin diğerinde yer almadığı belirlenmiştir.⁹⁴

90 Küleynî, *el-Kâfî*, 1/235. Krş. Hallâl, *es-Sünne*, 1/80-81; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/70.

91 Küleynî, *el-Kâfî*, 2/51. Krş. Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as, *Zühd*, nşr. Yâsir b. İbrahim b. Muhammed – Gânim b. Abbas (Kahire: Dâru'l-Mişkât, 1414/1993), 139.

92 Küleynî, *el-Kâfî*, 2/83. Krş. Beyhakî, *Şuab*, 13/122; Şecerî, *Tertîb*, 1/75.

93 Küleynî, *el-Kâfî*, 2/261-262. Krş. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 8/199; Şecerî, *Tertîb*, 1/296.

94 Küleynî, *el-Kâfî*, 2/368. Krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/458-459; İbn Mâce, "Ebvâbü'z-Zühd", 19, 24;

Sonuç

Müşterek rivayetleri tespit etmek için *el-Kâfi*'nin Usûl bölümündeki 3798 nakil, Sünnî hadis kaynaklarının tamamında taranmış ve bunların 406'sının ortak olduğu tespit edilmiştir. Bu sayı iki ekolün hadis kaynaklarındaki ortak rivayetlerin %10 civarında olduğunu gösterir. Aynı zamanda bu tespit Takribü'l-Mezâhib projelerinin iddia ettiği gibi iki ekol arasındaki ittifakın %90 oranında olmadığını da ortaya koymaktadır. Bununla birlikte müşterek olduğu belirlenen rivayetlerin %92'si ahlak, âdâb, züht, ilim gibi Sünnî-Şîî ihtilafına neden olmayan konulardadır. İman ve inanç gibi Ehl-i sünnet ve Şîa'nın fikir ayrılığı yaşadığı konulardaki müşterek rivayetler ise oldukça azdır. Bu da hadislerin konuları ile müşterek olmaları arasındaki bağlantıya işaret etmektedir.

Müşterek rivayetlerin isnadlarındaki en önemli unsur ortak râvilerdir. Hem Sünnî hem de Şîî halkalarda hadis dinleyen ve nakleden bu râviler, aynı zamanda iki ekolün ricâl âlimlerinin eserlerinde yer verdiği ve haklarında bilgi verdiği isimlerdir. Sünnî ve Şîî isnadlardaki ortak râvileri önemli kılan asıl nokta ise onların vefatları, bölgeleri ve niteliklerinden hareketle Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki bilgi geçişlerine dair fikir yürütülebilmesidir. Zira her iki ekolün ders meclisleriyle irtibatlı olan bu râviler hakkındaki bilgiler, Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki rivayet geçişlerinin ne zaman, nerede ve kimler aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Ortak râvilerin vefat tarihlerine bakıldığında onların hicri 125-200 yılları arasında yoğunluk kazandığı görülmüştür. Buna göre 2./8. asırdaki hadis âlimlerinin ders meclislerine gerek Ehl-i hadis râvileri gerekse Şîî temayüllü şahıslar katılabilmektedir. İki ekole mensup râvilerin aynı ilim halkalarında hadis dinlemesi de 2./8. asırda yoğun bir şekilde rivayet geçişlerinin gerçekleşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte 3./9. asrın başlarından itibaren ortak râvilerin sayısında ciddi bir düşüş tespit edilmiştir. Bu durum Şîî râvilerin Ehl-i hadis halkalarından yavaş yavaş çekilmeye başladığına işaret etmektedir. Bununla irtibatlı olarak 3./9. asrın başlarında Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki rivayet geçişlerinde de azalma meydana gelmiştir. Bu dönemden sonra ise Sünnî ve Şîî halkalar tamamen ayrılmış ve râviler sadece kendi ilim meclislerinde hadis dinleyip nakletmişlerdir. Müşterek rivayetlerin önemli bir kısmının Şîî kaynaklarda sadece ekolün râvilerinin yer aldığı isnadlarla nakledilmesi, 3./9. asrın ikinci çeyreğinde yaşanan bu müstakilleşme hareketinin temellerinin 2./8. asırdaki bir grup Şîî râvi tarafından atıldığını da göstermektedir.

Ortak râvilerin bölgelerine bakıldığında bu isimlerin memleketlerinin ya da uzun süre yaşadıkları şehirlerin Bağdat, Basra, Kûfe, Medine ve Şam olduğu görülmüştür. Mezkûr beş şehir arasında öne çıkan şehir Kûfe'dir. Nitekim ortak râvilerin %75'i Kûfeli ya da uzun süre Kûfe'de yaşamış isimlerdir. Bu da Sünnî ve Şîî hadis meclisleri arasındaki rivayet geçişlerinin en fazla Kûfe'de meydana geldiğini gösterir. Kûfe'nin Şîî fikirlerin menşei ve merkezi olduğu düşünüldüğünde bu şehrin öne çıkması oldukça tabiidir. Kûfe'nin ardından rivayet geçişlerinde öne çıkan ikinci şehir Basra'dır. Yine Bağdat ve Şam'da az da olsa rivayet geçişleri meydana

Tirmizî, "Ebvâbü'z-Zühhd", 2.

gelmiştir. Ortak râvilerin bölgeleri arasında Medine varsa da burada gerçekleşen herhangi bir bilgi geçişi bilinmemektedir.

Tarih, tabakât ve ricâl kaynaklarının ortak râviler hakkında verdiği bilgiler, bir halkadan diğerine müşterek rivayetleri taşıyan şahısların nitelikleri hakkında da fikir vermektedir. Niteliklerine bakıldığında bu râviler arasında öne çıkan grup Şîî eğilimli kimselerdir. Zira 76 ortak râviden 50'si farklı derecelerde Şîî eğilimler taşımaktadır. Esasen ortak râviler içerisinde Şîî eğilimli râvilerin öne çıkması, rivayet geçişlerinin 2./8. asır boyunca Kûfe'de gerçekleşmesinin ve bu şehrin Şîî grupların merkezi olmasının doğal bir sonucudur. Teşeyyu' ile müttehem râvilerin yanı sıra ortak râviler kümesinde yalancılıkla itham edilen şahıslar dikkat çekmiştir. Bu râvilerin bir kısmı Sünnî, bir kısmı Şîî, bir kısmı ise her iki ekolün ricâl âlimleri tarafından hadis uydurmakla suçlanmıştır. Özellikle bu râviler içerisinde Hz. Ali, Hasan, Muhammed el-Bâkır, Cafer es-Sâdık adına ya da Ehl-i beyt imamlarının fezâili ve sahâbenin mesâlibi hakkında hadis uyduran şahısların bulunması önemlidir.

Ortak râviler arasında dikkat çeken bir diğer grup meçhul râvilerdir. Haklarında yapılan araştırmada bu râvilerin Sünnî ya da Şîî hadis halkalarından sadece biriyle irtibatlı olmaları nedeniyle meçhul addedildikleri tespit edilmiştir. Sözgelimi Şîî ricâl âlimlerinin hakkında bilgi verdiği bir grup râvi hakkında Sünnî münekkitler meçhul hükmü vermektedir. Benzer şekilde Şîî ulemanın meçhul addettiği bir grup râvi de Sünnî ulema tarafından tanınmaktadır. Son olarak ortak râviler arasında iki ekolün ders halkalarında isim, künye ve nisbelerini değiştirerek kimliklerini gizlemiş ve kendilerini farklı şekillerde tanıtmış kripto râviler de vardır. Bu râviler Şîî ricâl literatüründe birden fazla kimlik bilgisiyle tanınmakta, Sünnî kaynaklarda ise bunlardan sadece biriyle bilinmektedir. Sünnî ve Şîî ricâl eserlerindeki bilgiler eş zamanlı okunduğunda bu râvilerin kripto olduğu, yani kimliklerini gizledikleri görülmektedir. Netice itibarıyla müşterek rivayetlerin isnadları hadisin sıhhatini belirlemeye yönelik asli fonksiyonu dışında tarihi bir veri olarak kullanılmış, böylece Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki bilgi intikallerinin Şîî eğilimli, yalancı, meçhul ve kripto râviler tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Müşterek rivayetlerin metinlerine bakıldığında, bunların mana ile rivayetten kaynaklanan basit lafız farklılıklarına sahip olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra rivayetlerin yaklaşık dörtte biri kısmen müştereklik göstermektedir. Ancak müşterek rivayetlerin metinleri arasındaki en önemli husus Usûl'deki bir grup rivayetin Şîî karakter kazanmasıdır. Mezhebin görüşlerine uygun lafızlarla kaydedilen bu hadislerin bir bölümü imâmet gibi inanç konularındaki anlamlı ziyadelerle, bir kısmı da sahâbenin önem ve faziletine dair ifadelerin hafzedilmesiyle Şîî form kazanmıştır. Bunların yanı sıra bir grup rivayetin rol değişimleriyle, yani Sünnî kaynaklarda Hz. Peygamber ve bir sahâbî arasında geçen konuşmanın Şîî literatürde imam ve ashâbı arasındaki bir diyaloga dönüşmesiyle de Şîî karakter kazandığı tespit edilmiştir. Bir grup müşterek rivayet ise imam, veli, mevlâ gibi kavramlarda yaşanan anlam kaymalarıyla Şîî karaktere sahip olmuştur.

Netice itibarıyla Küleynî'nin *el-Kâff*'sinin Usûl bölümü özelinde belirlenen ve bu makalede çeşitli yönleriyle ele alınan müşterek rivayetler, özellikle Sünnî ve Şîî hadis tarihinin erken dönemleri hakkında verdiği bilgiler nedeniyle önemlidir. Zira bu rivayetler sonraki dönemlerde birer ekol haline gelecek olan Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki etkileşimi ve bunun boyutunu 2./8. asırdaki hadis nakil faaliyetleri özelinde göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Âcurrî, Muhammed b. Hüseyin. *eş-Şeria*. nşr. Abdullah b. Ömer. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1420/1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâût – Âdil Müşşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.
- Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Hâlid. *Ricâlü'l-Berkî*. nşr. Haydar Muhammed Ali el-Bağdâdî. Kum: Müessesetü'l-İmam Sâdık, 1391/1970.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *Şuabü'l-İmân*. thk. Abdülalî Abdülhamid. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1423/2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh ve sünenihi ve eyyâmihî*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2002.
- Cüzcânî, Ebû İshak İbrahim b. Yakub. *Ahvâlü'r-ricâl*. thk. Seyyid Subhî el-Bedrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.
- Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân. *el-Müccâlese ve cevâhirü'l-İlim*. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998.
- Duman, Ayşe Nur. "Hadis Alanındaki Takrîbü'l-Mezâhib Literatürünün Değerlendirilmesi". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Haziran 2022), 87-115.
- Duman, Ayşe Nur. *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîî Etkileşimi*. İstanbul: İFAV, 1. Basım, 2023.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *ez-Zühed*. nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim b. Muhammed – Ebû Bilal Gânim b. Abbas. Kahire: Dâru'l-Mişkât, 1414/1993.
- Haider, Najam. *The Origins of The Shî'a: Identity, Ritual, and Sacred Space in Eighth-Century Kūfah*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed. *es-Sünne*. nşr. Atıyye ez-Zehrânî. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1410/1989.
- Hûî, Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber. *Mu'cemü ricâli'l-hadis ve tafdülü tabakâti'r-ruvât*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Necef: Müessesetü'l-Hûî el-İslâmî, t.y.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed. *el-İbânetü'l-kübrâ*. nşr. Rıza Mu'tî v.dgr. Riyâd: Dâru'r-Râye, ts.

- İbn Dâvud, Takrîyyüddîn Hasan b. Ali. *Kitâbü'r-Ricâl*. thk. Muhammed Sâdık Âlü Bahri'l-Ulûm. Necef: Menşûrâtü'r-Rizâ, 1393/1972.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1373/1953.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. nşr. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Haydarâbâd: Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyyeti'l-Kâine, 1325/1908.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tehzîb*. nşr. Ebû'l-Eşbâl Ahmed el-Bâkistânî. Riyad: Dâru'l-Âsime li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1421/2004.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî. *Kitâbü's-Sikât*. thk. Muhammed Abdülmuid Hân. Haydarâdâb: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisin*. nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi. Riyad: Dâru's-Sumay'î li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1420/2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1395/1975.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-Mevzûât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Gadâirî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. el-Hüseyn. *Ricâl*. nşr. Muhammed Rıza el-Hüseynî el-Celâlî. Kum: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001.
- İbnü'l-Mutahhar, Hasan b. Yusuf el-Hillî. *Hulâsâtü'l-akvâl fi ma'rifeti'r-ricâl*. nşr. Cevâd el-Kayyûmî. Kum: Neşru'l-Fekâhe, 1388/1964.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Kalaycı, Mehmet. “Şîlik-Sünnîlik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Mülâhazalar”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (Aralık 2013), 293-319.
- Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer. *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*. nşr. Cevâd el-Kayyûmî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1427/2006.
- Kuzudişli, Bekir. “Sunnî-Shî'î Interaction in the Early Period -The Transition of the Chains of Ahl al Sunna to the Shî'a-”. *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies* 6/1 (Haziran 2015), 7-45.
- Kuzudişli, Bekir. “İki Farklı Devlet İki Şîî Hadis Usulü”. *Osmanlı'da İlm-i Hadis*. ed. Zekeriya Güler, Bekir Kuzudişli, M. Celil Altuntaş, 655-684. İstanbul: İSAR Yayınları, 2021.
- Küleynî, Muhammed b. Yakub. *el-Kâfi*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 1428/2007.
- Mâmekânî, Abdullah. *Tenkîhu'l-makâl fi'l-ilmî'r-ricâl*. thk. Muhammed Rıza el-Mâmekânî. Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, 1431/2011.
- Murtazâ, Bassam. *Zübdetü'l-makâl min Mu'cemi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-Mahacceti'l-Beyzâ, 1426/2005.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kureyşî. *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar bi-nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Resûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Necâşi, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ali. *Ricâlü'n-Necâşi*. thk. Musa ez-Zencânî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1418/2005.
- Sifîl, Ebübekir. "Sünnî Ricâl Kaynaklarındaki Boşlukların Doldurulmasında Şî'î Ricâl Edebiyatının Önemi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1 (Haziran 2015), 23-39.
- Şâhrûdî, Ali en-Nemâzî. *Müstedrekâtü ilmi'r-ricâl*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1426/2006.
- Şecerî, Yahya b. el-Hüseyn. *Tertîbü'l-emâlî*. nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1983.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. nşr. Tarık b. İvadullah – Abdülhasan b. İbrahim el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.
- Tefrişî, Mustafa b. el-Hüseyn. *Nakdû'r-ricâl*. thk. Müessesetü Âli'l-Beyt. Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, 1418/1998.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u'l-kebir*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1998.
- Topgül, Muhammed Enes. *Erken Dönem Şii Ricâl İlmi: Keşşi Örneği*. İstanbul: İFAV, 1. Basım, 2015.
- Topgül, Muhammed Enes. "Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şiilik İthamları -Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme-". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/2 (Aralık 2018), 52-77.
- Topgül, Muhammed Enes. "Sünnî-Şii İkilimine Farklı Bir Bakış". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 55 (Aralık 2018), 45-83.
- Tûsî, Ebü Cafer Muhammed b. Hasan. *Ricâlü't-Tûsî*. thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1430/2010.
- Ukaylî, Ebü Cafer Muhammed b. Amr. *Kitâbü'd-Duafâi'l-kebir*. nşr. Abdülmüt'î Emin Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Ünügür, Peyman. *İmâmiyye Şiâ'sında Cerh-Ta'dil ve Bir Cerh Sebebi Olarak Sünnilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Zehebî, Ebü Abdullah Şemstüddin b. Osman. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1383/1963.

